

Kristina Žarkov¹

GLAVNI LIK ROMANA „USTA PUNA ZEMLJE” KAO BODLEROV „DENDI“

Sažetak

Ovaj tekst predstavlja svojevrsnu filozofsku analizu romana „Usta puna zemlje”, autora Branimira Šćepanovića. Cilj ovog prikaza je pokazati zbog čega se s pravom može tvrditi ovaj roman, po svojim idejama, u potpunosti pripada modernizmu. Autor ovog teksta uočava poveznicu između glavnog junaka romana i Bodlerovog koncepta „dendija”. Prkoseći društvenim normama, junak romana pokušava da pronađe „herojsko u sadašnjem trenutku” i od svoje egzistencije načini „pravo umetničko delo”, baš kao što je cilj svakog bodlerovskog dendija.

Ključne reči: dendi, društvo, egzistencija, modernizam, smisao.

¹ tina.todorovic@live.com

„Sizife, za to teško breme
odvažnost tvoja potrebna je!
Mada sam srčan, vidim da je
Umetnost duga, kratko Vreme.”
Šarl Bodler

Pojam „dendi“ se u mnogim rečnicima definiše kao „pomodar“, „kicoš“; ova određenja imaju negativnu konotaciju jer se dovode u vezu sa „dokonom“, površnim ljudima, koji nastoje da estetski ideal pronađu u svom fizičkom izgledu. Međutim, Šarl Bodler je ovakve definicije dendizma smatrao *nepromišljenim*, jer se suština jednog dendija nikako ne završava u *neumerenoj* želji za *modernim odevanjem*, odnosno *eleganciji u smislu onog materijalnog*. Spoljašnja elegancija, do koje dendi drži, nije ništa više od *simbola za njegovu superiornost u pogledu uma*.²

Bodler smatra da biti „dendi“ znači potpunu suprotnost „dokonom“: to je čovek koji „trči“ kroz život neprestano „tragajući“ za nečim što je obuhvaćeno jednim imenom „modernost”.³ Iznad svega, on ima zadatak da pokaže svetu kako se u svakom našem doživljaju nalazi nešto značajno i lepo! Dendi je sposoban da od *sopstvenih emocija načini kult*, gradeći tako svoj estetski osećaj sveta: „... tim se dobrovoljnim, teškim stavom, nastoji iznova dohvatiti ono večno što nije iznad sadašnjeg trenutka, niti je iza njega, već je u njemu... modernost je stav koji omogućuje da se zahvati ono „herojsko” u sadašnjem trenutku.”⁴

Smatramo da je Branimir Šćepanović u svom delu „Usta puna zemlje” pokazao kako izgleda čovek modernosti, odnosno čovek koji uspeva da „zahvati herojsko u sadašnjem trenutku”. Takav čovek, prema mišljenju Bodlera, nastoji da u dubokom dodiru sa samim sobom izgradi sopstveni smisao: „Biti moderan ne znači sebe prihvatiti onakvim kakav jesam u protoku trenutka koji prolaze, već uzeti sebe kao predmet složene i teške obrade: to je ono što Bodler, rečnikom toga doba, zove *dendizam*.”⁵ Smatramo da junak romana pokazuje navedene osobine; odlukom da samom sebi postane predmet duboke analize započinje trku za smislom, istupajući hrabro iz društvene kolotečine. Na

² Baudelaire, C. (1995). *The painter of Modern Life*. New York: Phaidon Publishers, str. 27.

³ Ibid, str. 12.

⁴ Fuko, M. (2010) *Šta je prosvećenost*. U: Spisi i razgovori. Beograd: Fedon, str. 421.

⁵ Ibid, str. 423.

kraju trke, glavni lik romana uspeva da trenutak svoje smrti učini herojskim, a mi ćemo u ovom prikazu analizirati put kojim je išao do svog cilja.

Na samom početku romana upoznajemo se sa dvojicom kampera koji su, ni malo slučajno, prikazani kao „*dokoni šetači*“, odnosno pasivni posmatrači sveta: „Onaj ko dokono šeta zadovoljava se time što gleda, što obraća pažnju i što vidi sakuplja u sećanju.“⁶ Nizanjem opisa pisac nam, iz perspektive jednog od kampera, dočarava izgled prelepih pejzaža (šume i reke) i tišinu kojom se njih dvojica u potpunosti utapaju u sliku prirode: „... u ovom divljem kraju, gde smo poslednjih godina svakog leta provodili po nekoliko dana, uvek smo uspevali da lako zaboravimo svoje brige i obaveze, svoj sviknuti, jednolični život, sveden na kuću, kancelariju i kafanu...“⁷ Dakle, kamperi odlaze u prirodu ne bi li na kratko poblegli od svojih, ne tako dragih, društvenih uloga; koliko god im bile mrske, one su sredstvo kojim se postiže „spokojstvo“ unutar društvenog života, nalik onom koje sada osećaju boravkom u prirodi.

Međutim, „spokojstvo“ naših kampera prekida pojava misteriozne egzistencije: „Najzad, ugledasmo nekog čoveka i shvatismo da je njegovo neobjašnjivo prisustvo poremetilo sklad i čistotu tog pustog kraja na koji smo već bili svikli. Taj čovek nam je izgledao gotovo nestvaran, kao razlivena, tamna mrlja.“⁸ Čovek koji im „remeti sklad“ je glavni lik romana za čije unutrašnje borbe takođe saznajemo na samom početku.

Naime, pisac nam paralelno pripoveda, kako iz perspektive kampera, tako i iz ugla misterioznog čoveka za koga saznajemo da se uputio u svoj zavičaj kako bi tamo proveo poslednje dane. Nemir koji misteriozni čovek oseća izazvan je saznanjem o teškoj bolesti zbog koje mu je preostalo još malo vremena. Pisac nam dočarava borbu glavnog lika sa samim sobom, iz koje naslućujemo da su njegove misli sklone ideji samoubistva.

Ugledavši kampere, misteriozni čovek poželi da im se obrati, ali mu se takav potez učini kao nešto što bi ga odvratilo od cilja ka kome ide: „*Već je osećao želju da im priđe i zatraži im nešto za jelo... To osećanje koje je poništavalo onu njegovu odluku da se suoči sa smrću bilo je toliko neodoljivo da je bio siguran da će im stvarno i prići ako sebe odmah ne prisili da se okrene i pobegne.*“⁹ Odluka da se okrene, i iz čista mira potrči, za

⁶ Ibid.

⁷ Šćepanović, B. (2019). *Usta puna zemlje*. Beograd: Dereta, str 8.

⁸ Ibid, str. 14.

⁹ Ibid, str. 15.

kampere predstavlja potpuno neuobičajeni čin: „Posmatrali smo ga ćutke, ne shvatajući šta ga je moglo navesti da tako neuračunljivo prekrši onaj oduvek poštovani običaj da se ljudi u ovakvoj pustoši, pri slučajnom susretu, makar i na trenutak pridruže jedni drugima.“¹⁰

Iako kamperi ne mogu naslutiti njegovu nameru, misteriozni čovek zna da je ona društveno neprihvatljiva, zbog čega mora načiniti distancu od društva. Dakle, on ne bira da im se obrati i pruži im lažne razloge zbog kojih se našao na tom mestu, a zatim nesmetano nastavi ka svom cilju. Naprotiv, njegova odluka ukazuje na bunt protiv društvenih pravila zbog kojih bi morao da sakrije svoja prava osećanja i namere. Smatramo da se ovim činom ocrtava dendijevska filozofija, prvenstveno u smislu okreta od društvenih normi.

Ovim okretom naš glavni junak otpočinje trku za smislom, za suočavanjem sa samim sobom, a time i sa onim što neizbežno sledi svakom od nas – sa smrću. Poput dendija, našem junaku je ova distanca bila neophodna kako bi uspeo da sagleda sebe odvojeno od svoje uloge, odnosno mimo društvenog mehanizma.

Čin distanciranja pojedinca od društva, kao što možemo iz iskustva posvedočiti, ne može proći neopaženo. Društvo ubrzo počinje da traga za razlozima bunta, baš kao što su to učinili i kamperi: „Odjednom, obuzeti nekim snažnim iskušenjem, obojica pojurismo za njim. Učinili smo to zaista nepredviđeno, ali u isti mah, kao po nekom prećutnom dogovoru.“¹¹ U želji da se odredi njegov položaj, buntovnik najčešće biva prepoznat kao ludak, ili još gore, neprijatelj društva; kamperi najpre pomišljaju: „Šta ako je neki odbegli robijaš ili ubica koji ovde traži utočište...“¹² Potom sledi diskusija među njima: „Zatim reče: „Koji mu je, onda, đavo, valjda nije lud?!“ „Nikad se ne zna“, rekoh ja, „možda je i lud“...“¹³

Pobunjeni pojedinac označava se kao „opasni neprijatelj“, što je odlična motivacija za stvaranje „klana“, odnosno uvećavanje grupe istomišljenika. Udruženi, ljudi će se lakše boriti protiv potencijalnog „zla“, pa tako kamperi sa radošću dočekuju novog člana svoje družine – čobanina kog slučajno sreću: „„Drži ga! „Hvataj ga!“ „Ne

¹⁰ Ibid, str. 16.

¹¹ Ibid, str. 18.

¹² Ibid, str. 22.

¹³ Ibid.

daj mu da uđe u šumu!“ Čobanin je, međutim, i dalje stajao kao da mu naše zapomaganje i nije dopiralo do svesti. Onda neočekivano, na našu radost, udari u tutanj presecajući ukoso onom čoveku što je bežao od nas prilaz prema šumi“¹⁴

Pojedinac ubrzo počinje da shvata da ga društvo posmatra kao pretnju, baš kao i naš junak: „*Taj treći čovek u njegovoj svesti neočekivano dozva svu strahotnu suštinu one pretnje koja se već dugo nadnosila nad njim.*“¹⁵ Međutim, pored straha i beznađa, našem junaku se javlja osećanje zadovoljstva; želje da samostalno upravlja svojim životom sada je intenzivnija: „*Zapravo, tek sada, on čitavim svojim bićem shvati: ako se već pomirio s mišlju da mu nema spasa, ne sme mu biti svejedno kako će umreti; ...Misleći o svemu tome, trčao je sve brže, jer snagu više nije crpao iz onog malopredašnjeg inata, već iz najdubljeg i najlepšeg očajanja što ga je ikad osetio.*“¹⁶ Kao što vidimo, njegova snaga ne dolazi iz „inata” prema društvu, već iz *nagoveštaja* da ipak može biti gospodar sopstvenog života. Prvi bljeskovi slobode obasjavaju njegov um i rađaju novu percepciju sopstvenih osećanja. Nova perspektiva iz koje posmatra samog sebe omogućava mu da sagleda istinski značaj sopstvenih misli i osećanja, i otkriva njihovu lepotu. Kao što se u citatu vidi, konstrukcija: „*najlepše očajanje što ga je ikada osetio*”, ukazuje na dendijsku osobinu da se od sopstvenih emocija prave umetnička dela, zbog čega se o njima može prosuđivati iz ugla estetike.

Nagoveštaj slobode našem junaku pokreće brojna pitanja o tome kako se ona može zadobiti. Osećaj da je smrt blizu i želja za samostalnim odlučivanjem o načinu na koji će umreti – uprkos društvenim normama, bili su motivi za početak borbe za slobodu otklonom od društva. Međutim, taj otklon još uvek nije potpun, samim tim ni *sloboda* nije ostvarena, o čemu nam svedoče misli našeg junaka: „*... pokušavao je da se uhvati za nešto što bi mu sad dalo volje i snage da izdrži. Ali, uzalud se naprezao: nije imao sina koji će produžiti njegovu krv; nije imao ženu koja će za njim zaplakati; nije imao, čak ni posle petnaest godina upornog istraživanja, onu hemijsku formulu koja bi sačuvala trag njegovom postojanju!*“¹⁷ Nijedno društveno „merilo uspeha” koje bi davalo smisao njegovoj egzistenciji nije uspeo da zadovolji...

¹⁴ Ibid, str. 28, 29.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid, str. 29, 30.

¹⁷ Ibid, str. 41.

Dok se u njegovoj glavi umnožavaju pitanja o smislu sopstvenog postojanja, umnožava se broj njegovih progonitelja. Kamperi primećuju kako novi članovi neprestano pristižu: „Opazismo zatim kako uporedo s nama trče i neki ljudi čije prisustvo nismo bili u stanju da objasnimo.“¹⁸ Dok pojedinac teži razjašnjenju sopstvenih dilema preispitivajući svaki segment svog života, sa druge strane, masa cilja ka uspostavljanju jedinstvenog pravila igre, odnosno onoga što će ih držati na okupu.

Kao što se u ovom delu pokazuje, mržnja je, najčešće, najefikasniji mehanizam kojim se taj cilj ostvaruje. Raspirivanje negativnih emocija daje progoniteljima dodatnu motivaciju i jedinstveni cilj: „... da ćemo ga izgaziti kao zmiju dok mu svaka krpica ne otpadne sa tela, a koža kao čivit ne poplavi; da ćemo mu počupati nokte i povaditi zube; da ćemo mu usta napuniti zemljom; da ćemo mu se ispljuvati u oči; i najzad, da ćemo mu, dok još bude živ i svestan svega što činimo s njim – iščupati sreće, ukoliko ga uopšte ima!“¹⁹ Istovremeno, pojedinac koji shvata da su društvena merila „uspeha“ obezvređila njegovu egzistenciju, takođe počinje da oseća mržnju: „...*prema svemu što postoji jer će sve postojati i bez njega.*“²⁰ Vrhunac obezvređivanja čoveka ogleda se u samoj smrti kao njegovoj konačnoj nemoći.

Međutim, sagledavanjem krajnje posledice naš junak ne pada u očajanje. Klupko slobode počinje da se odmotava onoga trenutka kada oseti da je njegovo postojanje samo po sebi čudesno i lepo. Potpunim odbacivanjem društvenih merila „uspeha“, pojedinac počinje da uviđa značaj sopstvene egzistencije u osećaju pripadnosti svetu: „*U tom divnom času, dok je izgarajući od žudnje za morem, u stvari, voleo vaskoliki svet zato što mu je pripadao i što je znao da će mu pripadati do poslednjeg daha...*“²¹

Šira perspektiva iz koje sada posmatra samoga sebe donosi transformaciju čitavog njegovog bića: „*Ni oči ga više nisu bolele, pa ih nije dlanom štitio od prejake svetlosti niti se više u zatalasanom prostranstvu, čije su se granice stalno proširivale, osećao onako sam, sićušan i bespomoćan...*“²²

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid, str. 47.

²⁰ Ibid, str. 53.

²¹ Ibid, str. 47.

²² Ibid, str.48.

Prave razmere ove transformacije mogu se najbolje sagledati u ponovnom susretu pojedinca i društva. Naš junak sada oseća potpunu slobodu od svega što ga je ranije sputavalo, uveren da mu društvo više ne može naneti nikakvo zlo: „*Da bi se zaista uverio da mu više ni od koga ne preti nikakva opasnost – on se naglo zaustavi.*”²³

Preobražaj koji je pojedinac doživeo na svom putu učinio je nepremostiv jaz između njega i društva: „...*video je kako mu se kroz visoku travu primiće bezbroj ljudskih prikaza. Prestizale su jedna drugu, padale, puzale i ponovo ustajale da bi se odmah zatim još silovitije ustremile k njemu...*”²⁴ Čovek koji je uspeo da se oslobodi društvenih stega sada to društvo posmatra sa dozom gađenja. Ljudi koji su nesvesni sopstvenog položaja deluju mu izopačeno, gotovo nakazno. Međutim, saznajemo da je ovakav doživljaj obostran; oni se, sa druge strane, ništa manje ne užasavaju čoveka kog vide pred sobom: „i kao da smo se, odjednom, suočili s đavolom ili vampirom – svi smo ustuknuli od užasa!”²⁵ Masa postaje svesna moći transformacije kroz koju je pojedinac prošao. Iako u njima postoji ogroman strah, gaseći osećaj mržnje, oni postaju nemi svedoci onoga što se pred njima odigrava.

Krajnja spoznaja slobode donosi našem junaku osećaj spasenja, ali zajedno sa njim ide i gorak ukus istine o sopstvenoj konačnosti: „Onda s užasom shvati da to, u stvari, kroz njegova usta ustima – punim zemlje – leleće iz svoje tmine pradede Joksim, zloslutno oglašavajući da ga konačna smrt tek stiže, s poslednjim potomkom kome, eto, više nema spasa! „Ali ja sam spašen”, pomisli on, „ja sam zaista pobegao!” I obuzet mišlju da što pre ustane, jedva se pomače.”²⁶ Poput Sizifa, čovek mora uložiti napor da bi pronašao radost i smisao života, uprkos svesti o tome da će ga jednom, taj isti kamen koji svim snagama kotrlja, konačno pregaziti. Ovu paradoksalnost ljudske egzistencije moguće je u potpunosti sagledati jedino iz ugla umetnosti: „Tu ironičnu heroizaciju sadašnjosti, tu igru slobode s onim stvarnim kako bi se ono preobrazilo, to asketsko izgrađivanje sebe, Bodler ne shvata kao nešto što bi moglo da se dogodi u društvu kao takvom, odnosno u političkom telu. Sve to može da se dogodi na jednom drugom mestu: onom koje Bodler naziva umetnost.”²⁷ I zaista, čitav podvig *asketskog izgrađivanja sebe*,

²³ Ibid, str. 49.

²⁴ Ibid, str. 50.

²⁵ Ibid, str. 52.

²⁶ Ibid, str. 74.

²⁷ Fuko, M. (2010) *Šta je prosvećenost*, str. 424.

u očima mase koja je jurila za njim, dostiže svoj vrhunac u smrti glavnog junaka koja im se činila herojskom. Iako masa nije bila u stanju da razume proces koji se u pojedincu odvijao, ostalo je duboko divljenje prema njegovom beživotnom telu kao prema umetničkom delu: „I stvarno, pronašli smog a na toj steni. Ispružen nauznak, ležao je u travi, potpuno go. Bože, kakav je to prizor bio! U prvi mah smo pomislili da taj ogromni čovek širokih ramena i lep u svojoj nepomičnosti kao da je isklesan od kamena – samo spava. Ali onda opazismo da su mu velike i širom otvorene, plave oči – neosetljive i za bleštavu svetlost sunca što je zalazilo i za naše prisustvo i da mu iz usta, poput pijavice, otiče jedan sveži i tamni mlaz krvi. Po tome smo odmah i zaključili da je mrtav.”²⁸

²⁸ Šćepanović, B. (2019). *Usta puna zemlje*, str. 74.

Literatura

1. Baudelaire, C. (1995). *The painter of Modern Life*. New York: Phaidon Publishers.
2. Fuko, M. (2010). *Šta je prosvećenost*. U: Spisi i razgovori. Beograd: Fedon.
3. Šćepanović, B. (2019). *Usta puna zemlje*. Beograd: Dereta.

Kristina Žarkov²⁹

**THE MAIN CHARACTER OF THE NOVEL “A MOUTH FULL OF EARTH”
AS BAUDELAIRE’S “DANDY”**

Summary

This text presents a philosophical analysis of the novel "Mouth Full of Earth" by Branimir Šćepanović. The goal of this presentation is to show why this novel can be rightly claimed to belong to modernism, according to its ideas. The author of this text notices a link between the main character of the novel and Baudelaire's concept of "dandy". Defying social norms, the hero of the novel tries to find the "heroic in the present moment" and make a "real work of art" out of his existence, just like the goal of every Baudelaire dandy.

Keywords: dandy, society, existence, modernism, meaning.

²⁹ tina.todorovic@live.com